

شرح حال صدراعظم‌های پادشاهان قاجار

(صدراالتواریخ)

تألیف

محمد حسن خان اعتمادالسلطنه

به کوشش

مرضیه یعقوبی

سرشناسه : اعتماد السلطنه، محمدحسن بن علی، ۱۲۵۹-۱۳۱۳ ق.

عنوان و نام پدیدآور : شرح حال صدراعظم‌های پادشاهان قاجار / تألیف محمدحسن‌خان اعتماد السلطنه؛ به کوشش مرضیه یعقوبی.

مشخصات نشر : تهران: ادیسون، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری : ۳۳۶ ص.: مصور.

شابک : 978-600-91869-7-6

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا

موضوع : نخست‌وزیران -- ایران -- قرن ۱۳ ق.

موضوع : ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.

موضوع : ایران -- روابط خارجی -- قرن ۱۳ ق.

شناسه افزوده : یعقوبی، مرضیه، گردآورنده

رده‌بندی کنگره : DSR/۱۳۲۹/الف ش ۴ ۱۳۹۲

رده‌بندی دیوبی : ۹۵۵/۰۷۲۰۹۲۲

شماره کتابشناسی ملی : ۲۲۳۴۵۸۳

انتشارات ادیسون - تهران - میدان انقلاب خیابان منیری جاوید
ادیسون
کوچه مبین پلاک ۲ طبقه اول تلفن ۶۶۴۰۹۳۲۳

شرح حال صدراعظم‌های پادشاهان قاجار

تألیف: محمدحسن‌خان اعتماد السلطنه

به کوشش: مرضیه یعقوبی

چاپ اول: ۱۳۹۲ تهران

تیراژ: ۵۰۰ جلد

چاپ: چاپخانه مهدی

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۹۱۸۶۹ - ۷ - ۶

ISBN: 978 - 600 - 91869 - 7 - 6

مرکز پخش: انتشارات عطار، تلفن ۶۶۹۶۴۲۳۷

فهرست مطالب

۵	دبیاجه
۹	شرح: حال اعتمادالدوله حاجی ابراهیم خان شیرازی
۴۹	شرح حال میرزا محمد شفیع صدراعظم
۷۹	شرح حال امین الدوله
۱۲۷	شرح حال میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی
۱۶۵	شرح حال حاجی میرزا آقاسی
۲۱۳	شرح حال میرزا تقی خان امیرکبیر
۲۵۱	شرح حال میرزا آقاخان صدراعظم نوری
۲۷۱	شرح حال میرزا محمدخان سپهسالار اعظم
۲۸۵	شرح حال مشیرالدوله
۳۱۱	شرح حال مستوفی الممالک میرزا یوسف صدراعظم
۳۳۱	شرح حال میرزا علی اصغر خان امین السلطان
۳۳۹	فهرست منابع

می‌شود، به منزله نقشه‌ای است که مهندس و معمار قصری رفیع قبل از بنا می‌کشد و به نظر خداوند عمارت می‌رساند، چون از آن مقام بلند اشارت به ساختن رود، این طرح به میامن اقبال خواجه فرشته خصال، آن خواهد شد که مبانی استحکامش از هرمان مصر یا برج ایفل پاریس کم نیاید بلکه پهلوی به هر ساخته زند و دعوی پایداری کند و حکیم خدا آفرین (فردوسی طوسی علیه الرحمه) در چنین موردی فرموده است:

بنایی که هرگز گردد خراب ز باران و از تابش آفتاب

صدرالتواریخ، ترجمه حال و تاریخ صدور و وزرای اعظم دولت ابد مدت سلسله علیه قاجاریه است و اسامی آن، اوراق متشسته و حکایات است که از الواح خواطر معمرین و دانایان معاصرین نقل شده و برای آگاهی ضمیر صنیر خواجه دانا، به طور حقیقت و کمال در آن هیچ ظاهرسازی نیست، در این صورت اگر تمام مسطورات این صحیفه منتشر شود، ممکن که اخلاف صدور و وزرای عظام اسلاف، از نگارنده ملول و مکدر شوند، غافل که نوع بشر با هر قسم کمال در قید و بند طبیعت است و مبتلا به انواع منقصت و در زندگانی شخصی بزرگان قرون اخیره فرنگ از قبیل ناپلئون بناپارت و فردریک پروس ندیده‌اند، تا بدانند انسان ملک و معصوم نیست و امور طبیعی ماورای ماهیت جلالت دانی و بزرگی است، پس این بنده از خازن کتابخانه عالی مستدعی است که مطالعه این مسوده را خاص بندگان حضرت داند و بر آن باشند که این نوشته را هر کس بخواند و گمان نبرد که نگارنده از ادب دور است و از ملاحظات ظاهر مهجور و حال آن که این راه به سر می‌پیمایم و پیوسته به قول افصح المتکلمین علیه الرحمه استشهاد می‌نمایم و می‌گوییم:

سعدی ادب آنست که در حضرت خورشید

گوییم که ما، خود شب تاریک ندیدیم

چون وزرای عظام، اسباب نظام ملک و ملت و مایه انتظام هر دولت و سلطنتند ترجمه حالشان به منزله چشم تاریخ است و دانشمندان عالم را به تاریخ وزرا نظر و اعتنای دیگر باشد، این است که این نگارش را به پابندگی و اخصیت ستوده‌ام و در جمع و تدوین آن سعی و اهتمامی بلیغ نموده و اگر همت و اقدام این ضعیف نبود شاید پای دیگر این راه نمی‌پیمود یا هیچ دست این عقده نمی‌گشود.

یافته نفر از صدور و وزرای اعظم را در این کتاب نام برده و شرح حالشان را نگاشته و در فواصل ریاست آن اشخاص، بعضی نیز بوده که این کار را در زمانی پرداخته و نموده‌اند، اما چون به اسم صدارت یا وزارت عظمی نامیده نشده از ترجمه احوال ایشان صرف نظر کرده‌ام.

چون نو شدن سال ما و عید نوروز حجم در آن وقت است که آفتاب به نقطه اعتدال می‌رسد و باز به گفته شیخ شیراز:

«عالم را اهتزاز می‌دهد، آثار صولت برد آرمیده و اوان دولت ورد رسیده» نیازمند حضرت معظم نیز در این خجسته موقع و فرخنده وقت، گیاه خود را به گل‌های بهاری پیوند کرده، برای شکفتگی خاطر مبارک فالی به خیر و خوشی می‌زند و این نگارش ناچیز را تقدیم نموده می‌گوید:

از گیاه بسنده گوید تا رباحین بهار

خواجه خرم باد و خرم از وجودش روزگار

و حاصل آن‌که چون هر وجودی را برهانی باید تا عقل قبول نماید، صدرالتواریخ بینة ارادات این خالص‌العقیده به محضر حضرت مستطاب عالی است و جواهر زواهر کلماتش ازین رو متلائی.

من این صدراالتواریخ گزیده برای حضرتت کردم مدون
تو ای فر وزیران نکو رای کرم فرما ببین در خدمت من
فی بیستم شهر شعبان المعظم سنه ۱۳۰۹.
العبد محمدحسن المدعو به اعتماد السلطنه^۱.

۱- اعتماد السلطنه (محمدحسن)، محمدحسن‌خان صنیع‌الدوله فرزند حاجی علی‌خان حاجب‌الدوله و نوه حسین‌خان مقدم مراغه‌ای است (حاجب‌الدوله در جوانی ضیاءالملک لقب داشت و از درباریان مورد اعتماد ناصرالدین‌شاه و فراشیاهی بود و کشتن میرزا تقی‌خان امیرکبیر را در حمام فین کاشان وی عهده‌دار گردید).

محمدحسن‌خان روز ۲۱ شعبان سال ۱۲۵۵ هـ قمری در شهر تهران متولد شد و تا سال ۱۲۶۷ در مدرسه دارالفنون به تحصیل اشتغال داشت و در سال ۱۲۸۰ با سمت نماینده نظامی (در زمان سفارت امیرنظام گروسی) به پاریس رفت و در آنجا توانست به تکمیل زبان فرانسه و اخذ معلومات جدید بپردازد.

و در سال ۱۲۸۴ به ایران مراجعت کرده و به سمت مترجم مخصوص شاه تعیین شد و بعدها جزو اعضای شورای دولتی گردید و در ۱۲۸۷ ریاست دارالترجمه و اداره امور روزنامه به او واگذار شد و لقب صنیع‌الدوله یافت در سال ۱۴۰۴ به لقب اعتماد السلطنه مفتخر گردید و به وزارت انطباعات ارتقاء یافته و همه عمر با همین سمت به تألیف و ترجمه کتاب و طبع و نشر روزنامه و سالنامه پرداخته است.

از آثار متعدد او تاریخ ایران، مرآت‌البلدان، منتظم ناصری، مطلع الشمس و درالتیجان، التدوین فی جبال الشروین، و المآثر والاثار، همراه با سالنامه‌های کشور ایران طبع شده است. وقایع یومیه پانزده سال آخر عمر او حاوی اطلاعات مهم است، کتاب دیبکر او خیرات حسان، در تاریخ زنان مشهور اسلام است، عقیده بعضی محققان آن است که کتاب‌های منسوب به او همه از تألیفات دیگران است و او فقط آنها را تدوین و طبع نموده است. ولی این قول ظاهراً مأخوذی ندارد و کتاب خوابنامه و یادداشت‌های او که قطعاً به قلم خود او نوشته شده است، موجب تردید در صحت این ادعا تواند بود.

در هر صورت وی مردی پرکار و علاقه‌مند به تحقیقات تاریخی و ادبی بود و جمع‌کننده از دانشمندان را گرد آورده و آنان را به تألیف و ترجمه کتاب‌های زیاد واداشت، در سال ۱۳۰۶ قمری به عضویت انجمن جغرافیایی آسیایی، پاریس و لندن انتخاب شد و در ۱۸ شوال ۱۳۱۳ به بیماری سکت در تهران درگذشت.